

לנער את העץ או לנענע את הסירה: לא נחמדים-לא נחמדות – מחאה ודמוקרטיה רדיקלית בישראל

גל לוי*

תקציר. מה נותר ממחאת האוהלים ומהו חותמה על החברה ועל הפוליטיקה בישראל? מאמר זה עונה על שאלות אלו ודן במחאה שלאחר המחאה. במאמר אסקור את ההסברים למחאת האוהלים ב-2011, ואציע לזהות שני שחקנים פוליטיים – הגמונים וכפיפים – הלוקחים חלק במשחק האגוני שערער על הסדר הניאו-ליברלי. במרכזו של הניתוח עומדת קבוצת הפעולה לא נחמדים-לא נחמדות, הנבחנת כאן לאור יחסה לזרם המרכזי של המחאה. בפעולתה ובמיקומה הקבוצה קוראת תיגר על דפוסי הפעולה ועל הגבולות המוכרים של השיח הפוליטי בישראל. היא מספקת הזדמנות להרחיב את גבולות הדיון באזרחות ובדמוקרטיה אל מעבר לשיח הליברלי ולאמץ את תיאוריית הדמוקרטיה הרדיקלית כמסגרת מושגית להבנת המציאות הפוליטית העכשווית.

מבוא

מחאת האוהלים נתפסת בעיקר כמחאתו של המעמד הבינוני, שבוקר אחד התנער מהאדישות הפוליטית ששקע בה בשנות המהפכה הניאו-ליברלית, הכריז על עצמו "עם" והקים ערי אוהלים כפטריות אחרי הגשם. ההתעוררות הזאת לא הייתה עניין של מה בכך, אך נדמה שכפי שהיא באה כך היא נעלמה. באחת פורקו ערי האוהלים והמפגינים שבו בשלום הביתה. כשנתיים לאחר המחאה קמה בישראל, כמו בעולם, ממשלה שמרנית שפעלה בשם אותה מדיניות ניאו-ליברלית. כעבור שנתיים נוספות, כשבעולם נשמעו קולות פוליטיים אלטרנטיביים – כמו פודמוס בספרד, סיריזה ביוון, ג'רמי קורבין בבריטניה וברני סנדרס בארצות הברית – בישראל שבה ונבחרה אותה הגברת בשינוי קל באדרת. לאור אלה, אבקש לבחון את המחאה שלאחר

* המחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת, האוניברסיטה הפתוחה
המאמר הוא חלק ממחקר מתמשך שעניינו קבוצות פעולה פוליטיות, ביניהן הלא נחמדים-לא נחמדות (בהמשך המאמר אשתמש בשמות "לא נחמדים" או "לא נחמדות", לפי ההקשר הכרונולוגי; השם "לא נחמדות" רווח מאז הפיצול בקבוצה, שיצר בה דומיננטיות נשית). מאז 2012 עקבתי אחרי הקבוצה בפייסבוק, בהפגנות ובפעילויות, שנכחתי בחלקן. לאורך השנים קיימתי ראיונות עומק ושיחות מזדמנות עם חמישה מהפעילים. אני מבקש להודות להם, ובעיקר להן, על פועלם ועל נכונותם לשתף אותי במחשבותיהם. אני מודה לרשות המחקר של האוניברסיטה הפתוחה על התמיכה במחקר; לשותפי ד"ר מחמד מסאלחה וד"ר אילנה קופמן; ולתכנית בלימודי יהדות באוניברסיטת קנזס, שהתארחתי בה בשנה שבה עיבדתי מאמר זה. תודה מיוחדת לג'ון יאנגר (Younger). תודתי נתונה לדנה קפלן ולזאב אמריך על השיח האינטלקטואלי המתמשך, לקורא האנונימי שהערותיו תרמו רבות לחידוד התזה והניתוח, ולעורך על האמון בכתב היד.

המחאה ואציע לראות בה המשכו של המשחק האגוני שראשיתו במחאת האוהלים ב-2011. אתמקד בעיקר בחותם שהטביעה מחאת 2011 על החברה בישראל, ובמיוחד על דפוסי ההשתתפות של אזרחים ועל הייצוג הפוליטי הדמוקרטי.

המעמד הבינוני לא היה השחקן היחיד במשחק האגוני, שתחילתו ב-14 ביולי 2011. המחאה התפשטה במרחב הישראלי וכללה גם את חלקיה המוחלשים של החברה. מחאת האוהלים הייתה חלק מתגובת שרשרת לתוצאותיה של המהפכה הניאו-ליברלית, שתחילתה בשביתת הסטודנטים ב-1998 (Grinberg, 2013), והיא אף נתנה במה חדשה למחאת הנגד שסימנה כמעט עשור קודם לכן ויקי קנפו (Lavie, 2014). עם זאת, יש מן האמת בטענה כי המחאה עוררה את הפוליטי מתרדמתו. אם הסדר הניאו-ליברלי התאפיין בתהליכי דה-פוליטיזציה, התפרצותה של המחאה הפתיעה במופעים המגוונים של השתתפות פוליטית, הניכרים גם באופן שבו השותפים בה פעלו לאחריה. בהקשר הזה, המחאה הייתה משחק אגוני שבו נבחנו ואותגרו פרקטיקות השליטה ודרכי ההשתתפות של האזרחים בסדר הניאו-ליברלי. למאמר זה שתי מטרות עיקריות. האחת היא לעמוד על צורות ההשתתפות הפוליטית של אזרחים בעקבות המחאה, ובעיקר לזהות ולהסביר את הופעתם של דפוסי פעולה פוליטית המתאגרים את הפרקטיקות הממשליות הקיימות. המטרה השנייה היא לבחון כיצד דפוסי פעולה אלו מאתגרים את פרקטיקות השליטה, מרחיבים את גבולות המאבק הפוליטי ומערערים על גבולותיה של הדמוקרטיה בישראל.

בניגוד למחאת האוהלים, שזכתה לכיסוי נרחב במחקר, המחאה שלאחר המחאה עדיין לא נחקרה. מחאת האוהלים אמנם גוועה בשלהי 2011 והניסיונות להחיותה נכשלו, אולם זה אינו סוף פסוק. הדיה נוכחים במרחב הווירטואלי, ולמחאה שלאחר המחאה יש נוכחות גם בעולם האמיתי. היא נוכחת בכנסת, בדמותם של חברי הכנסת שנבחרו בשמה ובדמותם של מתנדבי ארגון המשמר החברתי, המדווחים על פעילותה השוטפת של הכנסת; היא נוכחת ברשת, בערוץ "חדר המצב" המקיים מעקב שוטף בנושאים כלכליים בעיקר (כגון מאבק הגז), ופעיליו גם מובילים הפגנות במרחב הפיזי; והיא קיימת בקבוצות פעולה העוסקות בדיר ציבורי, בתכנית פראוור, בתקציב המדינה ועוד. במאמר אתמקד בקבוצת הפעולה "הלא נחמדים-לא נחמדות", הפועלת מאז 2012 במאבקים שונים במרחב הציבורי.

תחילה אעמוד על משמעות המשחק הפוליטי של מחאת 2011, שבו לקחו חלק "אזרחים חופשיים" (ומעטים שאינם אזרחים) ובפעולתם אתגרו מגמות עכשוויות של פוליטיזציה ודה-פוליטיזציה. מחאת האוהלים לא הייתה מקרה מבודד אלא חלק ממערך אירועים חובק עולם – מהפכת היסמין בתוניסיה בשלהי 2010, אירועי האביב הערבי, המחאה בספרד, תנועות הכיבוש במדינות דמוקרטיות-קפיטליסטיות אחרות ועוד. ככל אחד מהאירועים הללו, גם מחאת האוהלים בישראל היא מקרה ייחודי. אך כפי שעולה מהספרות, היא גם מקרה מייצג של המחאה האנטי-ניאו-ליברלית שהחלה ב-2011. נסיבותיה ודפוסייה של מחאת האוהלים

1 המשחק האגוני הוא מושג הלקוח מהפילוסופיה הציבורית של ג'יימס טאלי (Tully, 2008). טאלי שואל את מושג המשחק מגישתו של וויטגנשטיין למשחקי לשון, ולא מהתחום המכונה תורת המשחקים. בעקבות חנה ארנדט, מישל פוקו ואחרים (Arendt, 1977; Foucault, 1982) טאלי דן במשחק אגוני שמקורו בתפיסה המדגישה את הערך החיובי שבקיום קונפליקטים (מסוימים) בחברה, ובהיותו של ההיבט הקונפליקטואלי מרכיב מהותי של כל חברה.

ישמשו כאן נקודת מוצא לדיון בדפוסי ההשתתפות הפוליטית של אזרחים, ובפרט בדרכי ההשתתפות במחאה שלאחר המחאה.

החלק השני של המאמר יעסוק במחאה שלאחר המחאה ומתוארים בו שני שחקנים (שאתייחס אליהם במלוא הזהירות כאילו היו ישויות יחידניות קוהרנטיות): "הגמונים" ו"כפיפים". שחקנים אלו לוקחים חלק בתחרות מתמשכת על דרכי ההשתתפות האזרחית, על כללי המשחק ועל הפרקטיקות הממשליות (Tully, 2008). זהו משחק פוליטי שעד למחאה נקבעו כלליו במסגרת ההיגיון הניאו-ליברלי. לטענתי, המחאה סדקה את ההיגיון הזה ויצרה הזדמנות להופעתן של דרכי השתתפות חדשות. את הדרכים האלה אבחן בחלק השלישי של המאמר, המציג את הלא נחמדים-לא נחמדות. לסיכום אדון בהמשכו של המשחק האגוני ואתאר את המתח המעמדי שאפף את המחאה. אצביע על הדמיון והשוני שבין השחקנים ההגמונים לשחקנים הכפיפים, ועל בסיס זה אדון בהשלכותיה של המחאה על הפרקטיקות הממשליות ואבחן את תרומתה של תיאוריית הדמוקרטיה הרדיקלית להבנת המציאות הפוליטית העכשווית. קודם לאלה, אצעד בדרכי הפילוסופיה הציבורית של ג'יימס טאלי (שם) ואסביר מהו משחק אגוני וכיצד הוא מעניק כלים לדיון בדמוקרטיה רדיקלית בישראל.

הפוליטיקה כמשחק

התיאוריה של הדמוקרטיה הרדיקלית התפתחה בהמשך למודל הדמוקרטיה הדיונית. הדמוקרטיה הרדיקלית נועדה לחדש את משמעותה של האזרחות באמצעות ביסוסו של עקרון ההשתתפות הפוליטית (לקלאו ומוף, 2004; Rasmussen & Brown, 2003; McNay, 2014; Dean, 2009; Tully, 2008). שאנטל מוף, מההוגות החשובות בורם הרדיקלי (לצדו של ארנסטו לקלאו), טענה כי המודל הדיוני הופיע כדי לערער על הנטייה שאחזה בורם המרכזי של התיאוריה הדמוקרטית – הנטייה להתרחק מתפיסה נורמטיבית של הדמוקרטיה לטובת תפיסה תיאורית או אינסטרומנטלית (Mouffe, 2000), כזאת המעדיפה את היציבות הפוליטית על פני ההשתתפות האזרחית (Schumpeter, 1950). לטענתה של מוף, כדי לשוב אל התיאוריה הנורמטיבית פיתחו הוגים ליברליים כיורגן הברמאס וג'ון רולס את רעיון הדמוקרטיה הדיונית, ולפיו קונצנזוס חברתי דמוקרטי יושג באמצעות דיון חופשי ורציונלי בין אזרחים שווים ובתנאים של הוגנות וצדק. אולם מוף טוענת כי גישה זו לא חילצה את המודל הליברלי ממגבלותיו, ובפרט מהתביעה לרציונליות מסוג מסוים, תביעה שהותירה רבים מחוץ לתחומה של הדמוקרטיה הדיונית. הברמאס ורולס נותרו מחויבים לדמותו של הסובייקט הפוליטי ה"מופשט מהיחסים החברתיים ויחסי הכוח, השפה, התרבות, ומכלול הפרקטיקות המאפשר יכולת פעולה" (Mouffe, 2000, p. 95). משום כך, ומשום שמודל הדמוקרטיה הדיונית מדגיש את הפרוצדורה הדיונית אך נעדר התייחסות לתנאי ההשתתפות בדיון (Dean, 2009), לא עודד המודל את הפוליטיזציה של האזרחים ואף החל נוטה להפשטה (מכוונת) של הפוליטי מהסוציולוגי (McNay, 2014). לעומתו נועד מודל הדמוקרטיה הרדיקלית להציב במרכז את הפרקטיקות החברתיות, ולא את דרכי הארגומנטציה וההתדיינות, ולהשיב את הפוליטיקה אל האזרחים.

ואולם תיאוריית הדמוקרטיה הרדיקלית נותרה כלואה בעולם האינטלקטואלי (Dean, 2009), נסבה ברובה על סוגיות מופשטות ותיאורטיות, והייתה, כדבריה של לויס מקניי, לתיאוריה "במשקל נוצה" (McNay, 2014). ג'יימס טאלי ביקש לחבר את התיאוריה למציאות, לפרקטיקות הפעולה של אזרחים, וללמוד את הפוליטיקה בדרך שהוא מכנה "פילוסופיה

ציבורית" (Tully, 2008, p. 16). בדרך זו לא התיאוריה היא העומדת במוקד, אלא פרקטיקות השליטה (practices of governance) ודרכי אתגורן:

צורות ההיגיון והארגון המשמשות קבוצות ופרטים בבואם לתאם את פעולותיהם ואת פרקטיקות החירות שהם מפעילים בתוך המערכות [החברתיות], בין שהם פועלים על פי כללי המשחק ובין שהם שואפים לשנותם. (Tully, 2008, p. 21)

טאלי רואה בתהליך הפוליטי משחק אגוני, שבו אזרחים חופשיים המחזיקים בנקודות מבט שונות מתחרים על התנאים להכרה, על יחסי עוצמה פוליטית ועל חלוקת העוצמה הכלכלית (Tully, 2008). קיומו של המשחק מותנה בחירותם של האזרחים, כלומר ביכולתם האוטונומית לפעול מחוץ לכללים ולמוסדות הפוליטיים הקיימים; החירות היא גם תכלית הפעולה, הנותנת לחיים הפוליטיים את משמעותם. בעניין זה ציינה חנה ארנדט:

החירות – שרק לעתים רחוקות, בעתות משבר או מהפכה, הופכת למטרתה הישירה של פעולה פוליטית – היא בעצם הסיבה שבגינה אנשים מתאגדים במסגרות פוליטיות מלכתחילה. בלעדיה החיים הפוליטיים כשלעצמם יאבדו את משמעותם. סיבת קיומה של הפוליטיקה היא החירות, והפעולה היא השדה שבו היא נחוות. (Arendt, 1977, p.146)

בניגוד לארנדט, טאלי סבור כי המשחק הפוליטי מתקיים בממדים מרובים של החיים החברתיים, ועל אף היותו כבול בחוקים ובכללים – חוקי בחירות, חוקים לשמירת הסדר הציבורי, חוקי האזרחות וכיוצא באלה – הוא נתון לערעור ולשינוי. כמו פוקו, גם טאלי מדגיש כי החופש אינו מהות (או אמת) בפני עצמה, אלא "מערכת יחסים שהיא גם שיסוי הדדי ומאבק" (Tully, 2008, p. 143). כמו מוף לפניו, טאלי שולל בכך את תפיסת המשחק הפוליטי כאידיאל של קונצנזוס, תפיסה שבה מחזיק למשל הברמאס. כג'ודי דין (Dean, 2009) הוא חושף את הכשל של המודל הדיוני, הרואה בעצם הדיון (או בכללי הדיון) הישג דמוקרטי. זאת ועוד, מאחר שלמשחק אין גבול, כפי שטוען ויטגנשטיין, הוא פתוח לפעולה החופשית של אזרחים, וכך הוא חושף את היסוד של העדר הקונצנזוס ומאפשר להרחיב את גבולותיו של המשחק הפוליטי עצמו.

המשחק אינו רק מטפורה. זוהי מהותו של התהליך הפוליטי של חוקים בו חלק שחקנים שונים, ולפילוסופיה הפוליטית נועד בו תפקיד של פעולה ביקורתית. הבנת הבעיות והמושגים הפוליטיים, כותב טאלי, "אינה יכולה להיות פעולה תיאורטית של גילוי חוקיות כללית ומקיפה ואז יישומה למקרים ספציפיים" (Tully, 2008, p. 27). התיאוריה הפוליטית מקבלת את משמעותה מהפרקטיקה, והיא מתהווה ומשתנה במהלך הפעולה. תרומתו של טאלי לתיאוריה הרדיקלית משמעותית בשני היבטים לפחות. התרחקותו מהוויכוח האונטולוגי מאפשרת להימנע מלייחס לסובייקט הפועל – כלומר לאזרח – תכונות אפריוריות כגון רציונליות דמוקרטית (Mouffe, 2000). כמו כן, כפי שמציינת מקניי (McNay, 2014), בגישתו טאלי מדגיש כי תיאוריה דמוקרטית המבקשת לחשוף אי-שיוויון צריכה להתחיל בתצפית על החיים החברתיים, ולא בניחות המציאות בעזרת מודלים נתונים מראש. הבנת הפוליטיקה כמשחק משמעה אפוא "פנייה מחיפוש אחר משמעות נסתרת שביסוד הפעילות האנושית לעבר פני השטח, אל הממדים המעניקים לפעילות האנושית את משמעותה ואת ייחודה" (Tully, 2008, pp. 136–137).

ואולם גישה זו אינה חפה מבעיות. התיאוריה הרדיקלית צמחה, כאמור, כתשובה להתנתקותה של תיאוריית הדמוקרטיה הליברלית מהמציאות הפוליטית. אך לטענתה של מקניי (McNay),

2014), היא נותרה בעלת משקל נוצה מאחר שטענתה בחיפוש אחר הפוליטי. בפרט, היא שגתה בתפיסת יכולת הפעולה של המוחלשים, בעיקר לנוכח הפגיעה בהם תחת הממשליות הניאו-ליברלית (שם). במילים אחרות, התיאוריה מניחה יכולת פעולה ועוצמה פוליטית במקום שבו אזרחים מוחלשים הפנימו בהביטוס שלהם את העדר העוצמה. לפיכך גישות אלו מצייתות (ללא יודעין!) להיגיון הניאו-ליברלי, המניח כי קיים חופש בחירה אך מעלים את התנאים המאפשרים יכולת בחירה (Brown, 2003). כדי לחשוב מחדש על שאלת העוצמה, על התיאוריה לשוב ולעסוק גם בשאלת המעמד.

מקניי מבקרת את טאלי גם בסוגיית השליטה. לטענתה, ההבחנה שהוא מציע בין אזרחים לנתינים מבוססת על תפיסת המאבק הפוליטי כמאבק על הכרה, ועל ראיית העוצמה כ"חיצונית, ככוח דכאני" (McNay, 2014, p. 199). טאלי "מניח מידה מסוימת של יכולת פעולה פוליטית מצד המדוכאים, יכולת שלא בהכרח קיימת" (שם, שם), ומתעלם מקבוצות ומיחידים שאין להם היכולת להתארגן או שנדרשת להם הכרה קולקטיבית כתנאי להכרה בחולשתם כיחידים. בעיני מבקר אחר, זו עדות ל"אופייה האליטיסטי של הפוליטיקה" שמציע טאלי (Holland, 2011). ביקורות אלו מדגישות ביקורת מוקדמת יותר על תיאוריית הדמוקרטיה הרדיקלית, לפיה זו והשמאל בכלל אימצו מהימין תפיסה אינדיבידואליסטית של החירות (Brown, 1995). בכך זנחו גישות אלו את העמדה הביקורתית שראתה במדינה אתר של שליטה ותרמו בעקיפין להפרדה בין הפוליטי לכלכלי, באופן שהסתיר את חיוניותה של החירות כתנאי לפעולה קולקטיבית. במקום זאת אימצה תיאוריית הדמוקרטיה הרדיקלית את שיח הזכויות הליברלי והותירה מחוץ לדיון את התנאים הכלכליים ואת ההון הסמלי, המשפיעים על עצם ההשתתפות במשחק (Emmerich, 2011). כדי שמודל הדמוקרטיה הרדיקלית יהיה חלק מהמציאות הפוליטית, הכרחי שנדע מיהן הקבוצות המעמדיות המעוניינות לאתגר את המצב הקיים ומיהן הרוצות לאתגר אותו.

תיאוריית הדמוקרטיה הרדיקלית לא הייתה חלק מהדיון על דמוקרטיה ואזרחות בישראל. בשולי השיח על הדמוקרטיה מתקיים דיון במודל של דמוקרטיה לאומית, שלפיו ביסודו של הסדר הדמוקרטי ניצבת לאומיות יהודית (שביד, 1999) או ישראלית (ברנט, 2009). ואולם הדיון המרכזי מתנהל במנעד הגרסאות של תיאוריית הדמוקרטיה הליברלית. מימין ניצבים כותבים כגביון (1999) וכיעקובסון ורובינשטיין (2003), הרואים בישראל דמוקרטיה ליברלית, גם אם הם מבקרים את הכתמים המעיעים עליה (Neuberger, 2003). באגף הביקורתי הומו מושג "דמוקרטיה ליברלית" במונחים "דמוקרטיה אתנית" (סמוחה, 2000; Peled, 2014) או "אתנוקרטיה" (יפתחאל, גאנס ורוחאנה, 2000), והאזרחות נתפסה כאתנו-רפובליקנית (פלד, 1993). אך אף שהמבקרים שוללים את אפיונה של ישראל כדמוקרטיה ליברלית, ביקורתם תכליתה לכונן משטר שביסודו שיח הזכויות הליברלי (אמנם בעל גוון סוציאלי-דמוקרטי רב-תרבותי).²

לטענתי, היותו של שיח כזה הן אמצעי להשתתפות הפוליטית והן תכליתה מונעת אותנו מלראות את המשחק במונחי פעולה של אזרחים חופשיים; יתרה מכך, אי אפשר לקבוע

2 יוצאים דופן כאן הם אזולאי ואופיר (2008), הבוחנים את הדמוקרטיה בישראל לאור התייחסותה לכיבוש הישראלי בשטחים, וגרינברג (2007) המתמקד בדמוקרטיה כתהליך דינמי ולא כמצב סטטי. יפתחאל, גאנס ורוחאנה (2000) מבקרים את התקבלתו (מסויגת ככל שתהיה) של מושג הדמוקרטיה אצל מרבית הכותבים. מנקודת מבטי, גם לשיטתם הדמוקרטיה הליברלית היא אמת המידה, על אף ביקורתם זו. לביקורת על יחסו החיובי הבעייתי של השמאל למודל הדמוקרטי-ליברלי ראו Brown, 1995.

פעולתו של מי תורמת למשחק הדמוקרטי. ניתוח דפוסי הפעולה והייצוג של הלא-נחמדות והשוואתם לפעולת המעמד הבינוני במחאה מתווים דרך להופעתה של דמוקרטיה רדיקלית, שתשמש מודל-נגד לדמוקרטיה הליברלית המותירה את המזרחים (וקבוצות שוליים אחרות) לא-חופשיים ומחוץ למשחק.

מחאת 2011

בעקבות האירועים בתוניסיה ובמצרים בשלהי שנת 2010 התפשט בעולם גל מחאה. הוא הכה במשטרים מסוגים שונים, בעיקר ברפובליקות ערביות בעלות משטר סמכותני ובדמוקרטיות חוקתיות קפיטליסטיות (Cole, 2014), והפר את המשחק הפוליטי הניאו-ליברלי בשני אופנים. ראשית, במחאת 2011 המאבק "שב הביתה", אל מדינת הלאום (Hardt & Negri, 2011); זאת לאחר שני עשורים שבהם תהליך הגלובליזציה הניע דפוס התנגדות שנע בעולם בעקבות האליטה הכלכלית-פוליטית הגלובלית (ראשי המדינות המתועשות ומוסדות כמו הבנק העולמי או קרן המטבע). שנית, האביב הערבי וגל המחאה שבא בעקבותיו הפיחו רוח חיים חדשה בציבורים שעד כה נראו אדישים או רדומים (Castells, 2012) – עד אז היה הרוב האזרחי לא-מגויס פוליטית, על אף ההתנגדות לתוצאותיה ולהשלכותיה של הגלובליזציה. ישראל הצטרפה לגל הזה כבר בראשיתו, והמחקר הקיים על המחאה מסביר מדוע.

לפי הספרות על המחאה, המתמקדת במה שכונה "מחאת רוטשילד", תכנית החירום הכלכלית משנת 1985 היא הסמן למפנה הניאו-ליברלי בכלכלה הפוליטית של ישראל; תכנית החירום היא שיצרה את התשתית הכלכלית, הפוליטית, החברתית והתרבותית להופעתה של המחאה ולעיצוב התודעה של יוזמיה ומשתתפיה. במבוא לגיליון תיאוריה וביקורת שהוקדש למחאה הדגישו רם ופילק (2013) את התמורות המבניות בכלכלה ובחברה וגם את המאפיינים המעמדיים של יוזמי המחאה ושל המצטרפים אליה. לטענתם, התעוררותו של המעמד הבינוני – ובמיוחד "האגף הצעיר, המשכיל יותר והעשיר פחות" (שם, עמ' 20) – היא תגובה להשפעתה השלילית של התפנית הניאו-ליברלית על "החווה הרפובליקני", שבעיני הצעירים קשר אותם למדינה. דור ההורים במעמד הבינוני נבנה ממדינת הרווחה, אך לא כך דור הבנים – הסדר הניאו-ליברלי סגר את מרחב התמרון הכלכלי שלו (על כך ראו גם שלו, 2012). בה בעת שינה צמצומה של מדינת הרווחה את מאזן הכוחות המעמדי: העושר התרכז כעת בידי אליטת ההון, והדבר החליש לא רק את השכבות המוחלשות אלא גם את המעמד הבינוני (רם ופילק, 2013). פגיעת תהליכי הפרטה חלחלה אל הדור הצעיר וגרמה לו להרגיש מרומה (Grinberg, 2013). תחושה זו התעצמה בשל הסברה הרווחת בקרב המעמד הבינוני כי הקושי נובע מהנטל שהטילו על תקציב המדינה החרדים והמתנחלים, אם בשל אי-תרומתם של הראשונים לסדר הרפובליקני ואם בשל העול הביטחוני-כלכלי שהאחרונים כופים על כלל הציבור. יוקר המחיה המאמיר ותחושת התסכול הכלכלי והפוליטי הוציאו את הצעירים לרחובות בתביעה לצדק חברתי (ראו גם יונה, 2015; רוזנהק ושלו, 2013).

הסבר זה מקובל על מרבית הכותבים, וכך גם טענתם של רם ופילק (2013) כי המחאה ביקשה לקומם את ה"עם" כסובייקט הפוליטי. הם מסבירים:

[המחאה] ביטאה ניסיון (שלא בהכרח צלח) לחולל שינוי ב"קואליציה המעמדית" בישראל: ניסיון של חלק מהמעמד הבינוני להתרחק מאליטת ההון ולפעול למען עצמו, יחד עם השכבות

הנמוכות, ועל בסיס פוליטיקה שניתן לכנותה פוסט-פוסט-מודרנית, כלומר כזו המייצרת סולידריות חברתית-מעמדית שמתקיימת מעבר לפילוג מגזרי-זהותי. (שם, עמ' 25)

רוזנהק ושל (2013) מסכימים עם אבחנה זו וטוענים כי המוחים הם "דור מעמדי" (וראו גם Grinberg, 2013). בכינוי זה הם מכוונים לאופן שבו החוויה הדורית של יוזמי המחאה ושל המשתתפים הבולטים בה שזורה במיקומם כבני הדור השני של המעמד הבינוני יציר המדינה (שם). לטענתם, ייחודה של המחאה בכך שהמוחים ערערו על המעבר ההיסטורי מתביעות חלוקתיות, שאפיינו תנועות חברתיות קלאסיות, לתביעות זהותיות, שעמדו ביסוד הפעולה של התנועות החברתיות החדשות. בפוליטיקה הישראלית תביעות חלוקתיות מתורגמות בדרך כלל לתביעות זהותיות, אולם במחאת 2011 "התביעות נוסחו במונחים חלוקתיים, אי השוויון הכלכלי הוצג כבסיס בלעדי לפעולה הפוליטית, והיה ניסיון לבנות זהות מכילה לכאורה שדוחקת הצדה קונפליקטים פוליטיים-תרבותיים ומשמשת בסיס לסולידריות כלל ישראלית." (שם, עמ' 63-64; וראו גם יונה, 2015).

על הניסיון לייצר קונצנזוס חוצה מעמדות עמד שנהב בביקורת שלו על הסירוב לעסוק בפוליטי. כאחרים, גם שנהב מתמקד בזרם המרכזי של המחאה ובמנהיגות של מאהל רוטשילד – צעירות וצעירים בני המעמד הבינוני שהתקבצו, במודע או בעקיפין, תחת המונח "הישראלים החדשים" (שנהב, 2013, עמ' 123). שנהב טוען כי מונח זה, שקנה לו אז אחיזה, העיד על הניסיון להתעלות מעל שיח הזהויות ולשוות לתביעות החלוקתיות של המחאה ממד אוניברסלי. סירובם של "הישראלים החדשים" להיות פוליטיים נועד לכאורה לאחד את העם; אולם לא זו בלבד שהמונח הזה הדיר את האזרחים הפלסטינים מהמחאה, גם אם מבלי לציין זאת מפורשות (Gordon, 2012; Grinberg, 2013), אלא שלטענת שנהב הוא גם נעשה על חשבון התמודדות עם הממדים האנטי-דמוקרטיים של הסדר הפוליטי והכלכלי בישראל. המונח "ישראלים חדשים" הפנים את השיח האתנו-רפובליקני, ובכך תרם לתיחומו הסימבולי של המאבק לשדרות רוטשילד ולדוברים המזוהים עם מאהל רוטשילד (שנהב, 2013). דוברות המחאה מהשוליים – כן, בעיקר נשים – נשמעו במשורה ובאופן מבוקר רק בחלק מהעצרות הגדולות (הדרה זו מאפיינת במידה מסוימת גם את המחקר עצמו, אבל ראו הרצוג, 2013; יונה, 2015; משגב, 2013).

חקר המחאה התכנס ברובו להסבר מבני כלכלי-פוליטי, ונטה להבליט את כישלונה. לדעת שנהב (2013), המחאה הסתיימה בגלל אופייה הקרנבלי, ואילו אחרים טענו כי היא הסתיימה בגלל סירובה של הנהגת המחאה ללכת עד הסוף ולתבוע שינוי מבני רדיקלי בסדר החברתי (רם ופילק, 2013). בדיעבד, סיומה של המחאה העיד על מגבלותיה בחיבור המאבקים השונים שחברו בה (אם כי היו שעמדו על מגבלותיה עוד במהלכה. ראו גרינברג, 2011; לוי, 2011; ספורטא, 2011). כישלונם של הניסיונות להחיותה נתלה בין היתר בחוסר הסובלנות של הממסד (Rabinowitz, 2014). עם זאת, נדמה כי מעטים יתנגדו לדבריו של שנהב בדבר השפעתה של המחאה על הפעולה הפוליטית:

המחאה המרשימה של קיץ 2011 בישראל היא אירוע היסטורי. היא הוציאה לרחובות מפגינים בהיקף חסר תקדים, סימנה עבור הדור הצעיר אפשרויות לפעולה פוליטית חדשה והוכיחה שציאה לרחובות היא אפשרות אובייקטיבית. היא הציעה רפרטוארים ארגוניים לגיוס פוליטי, שהחשוב ביותר בהם הוא הרשת. (שנהב, 2013, עמ' 121)

מילים אלו מבטאות הסכמה רווחת כי המחאה – בישראל וברחבי העולם – לא נכשלה בהכרח. היא סדקה את הסדר ההגמוני הניאו-ליברלי, העירה את האזרח הניאו-ליברלי מהאפאתיות הפוליטית ששקע בה, ובטווח הארוך יותר אף יצרה אתגר פוליטי לשלטון הימין (למשל עליית סיריזה ביוון ומועמדים כג'רמי קורבין בלייבור הבריטי או ברני סנדרס במפלגה הדמוקרטית בארצות הברית. ראו Dean, 2009; Grinberg, 2013). אולם אף שהתיאור הזה נאמן למציאות, הוא נוטה להתעלם ממאבקן של קבוצות שוליים מעמדיות, למשל קבוצות של חסרי מעמד אזרחי, משוללי מעמד אזרחי או צעירים, בעקבות המשבר הכלכלי ב-2008 (Sloam, 2014). מאבקים כאלה אולי הזכירו לאזרחים כי גם בעידן הגלובלי, שבו הכרעות פוליטיות וכלכליות נעשות מחוץ לגבולות המדינה, המאבק על האזרחות עדיין נקבע בגבולותיה. תיאור זה מעיד, אם כן, כיצד ביקעה המחאה את שיח הדה-פוליטיזציה, שתרם לשעתוקו של הסדר ההגמוני הניאו-ליברלי. מבעד לסדקים הופיע אותו אלמנט של דיצנוזוס הטמון בסדר הקונצנזואלי וממתין לחשיפתו (Tully, 2008), וסלל את הדרך למשחק פוליטי שקרא תגר על כללי המשחק ועל פרקטיקות השליטה. המשחק נפתח במחאת האוהלים ונמשך אל מה שאני מכנה "המחאה שלאחר המחאה", ואל מאפייניה של זו אפנה עכשיו.

המחאה לאחר המחאה

"אף אחד לא יהיה חופשי עד שכולם יהיו חופשיים!"
(מאהל ארלוזורוב-נמיר, מרץ 2015)

המחאה שלאחר המחאה לא החלה בנקודת זמן אחת, ובכל דרך שנבחר לספר עליה נידרש להסבר בדבר יחסה ל-2011. הנקודה שבחרתי בה היא אירוע שהתרחש בעת שכתבתי דברים אלו, במטרה לעמוד עליו כבר בראשיתו, בטרם התרחב, מבלי שיהיה צורך לקלף רטרואקטיבית שכבות של פרשנות. האירוע, ניסיון נוסף לחדש את המחאה, התרחש ערב הבחירות לכנסת העשרים, מעט יותר משנתיים מאז הבחירות שנערכו בצל המחאה (טלשיר, 2015). ב-1 במרץ 2015, קבוצה של כמאתיים אזרחים הקימה אוהלים במורד שדרות רוטשילד, במקום שהחלה בו מחאת 2011. האירוע, שכותרתו הייתה "בן 40 ואין לי דירה"³, נערך ביום הולדתו של יוזמו, שי כהן, חבר הנהלת "כוח לעובדים" – ארגון עובדים דמוקרטי שהתרחבותו מאז 2011 מעידה על השינוי שעוררה המחאה ביחס כלפי התאגדויות עובדים (ארד, 2015; מורג, 2015). החזרה ל"שדרוטשילד" עוררה התרגשות בין כמה מוותיקי 2011 שהתקבצו תחת הססמה "דירות עכשיו: חוזרים לרוטשילד, חוזרים למחאה"⁴. פעיל המחאה יגאל שתיים אולי אף הפריז במשמעותה כאשר התייחס בדף הפייסבוק שלו לכך שבאותו היום נערך גיוס פתע של אנשי מילואים לשטחים (גיוס שכנראה תוכנן מראש):⁵

ניצוץ של מחאה, וכבר < "צה"ל עורך תרגיל פתע גדול בגדה". הם מ-פ-ח-ד-י-ם, אמר

3 ראו בדף הפייסבוק "היום בשש בערב, אספה עממית ברוטשילד" (אוחזר ב-15 בינואר 2016).

4 ראו דף פייסבוק בשם זה; אוחזר ב-15 בינואר 2016.

5 פוסט מתאריך 1.3.2015. אוחזר ב-15 בינואר 2016.

פעם ביבי שכעת בדרכו לארצות הברית.

הלוואי ולא ישוב

ניסיונות קודמים להצית את המחאה, למשל בקיץ 2012, עוררו תגובה אלימה וראש העיר הכריז מפורשות שאין לאפשר אותם (Rabinowitz, 2014). הפעם התקבלה החזרה לרוטשילד בזרועות פתוחות; אולי פתוחות מדי, לפי אשר שכטר, שכתב בדף הפייסבוק שלו את הדברים הבאים:

אז האוהלים שבו לרוטשילד. המחאה החברתית חזרה לרחובות! העם (שוב) דורש! צדק! חברתי! הידד! איזו התרגשות!

אבל רגע, איפה בעצם הפקחים של העירייה? [...] וכל המצלמות האלה, לא יודע. משהו נראה קצת משונה פה. [...] פתאום גילו שהציבור ממורמר, ודואגים לאמץ את המחאה הטרייה עוד בחיתוליה ולהעניק לה כותרות ראשיות (כן טמקא [Ynet], אני מדבר עליכם).

אז מה השתנה? מדוע מחאה שבאופן שיטתי דוכאה על ידי גורמים בפוליטיקה ובתקשורת פתאום מוצאת את עצמה מחובקת?

ייתכן, וזה רק ניחוש מושכל, שזה קשור לכך שיש החודש בחירות. ושהמפלגה של ראש העיר מאוד מאוד רוצה לנצח. ושחלק מכלי התקשורת שנוכרו לשלוח צלמים לרוטשילד, איך לומר בעדינות, הם לא בדיוק מעריצים גדולים של ראש הממשלה המכהן.

והמסקנה? עגומה במיוחד. מטרידה. מצערת. כמו בכל רפובליקת בננות, מחאה בישראל יכולה להתקיים רק אם יש לה נותני חסות בפוליטיקה ובעיתונות.

אבל לא רק שכטר היה ספקן לגבי "שובה של המחאה". בשנים שחלפו מאז 2011 המחאה לא שככה והאוהלים לא נעלמו, אלא רק "נעשו שקופים", כדברי מטבע הלשון שהפך שגור ערב בחירות 2015. בצומת הרחובות ארלוזורוב ודרך נמיר בתל אביב שוכן מאהל מחוסרי דיור הנאבקים בעירייה על עצם הזכות להמשיך ולגור באוהלים בגשם ובשמש. ברחבי הארץ קמו קבוצות של פעילות הנאבקות על דיור ציבורי. אלה ואלה לא "חזרו" לרחוב כי הם מעולם לא עזבו את הרחוב, כפי שאמר פעיל בקבוצת הלא נחמדים באחד הניסיונות לעורר את המחאה. בדף הפייסבוק של מאהל ארלוזורוב-נמיר הגיבו כך:

המחאה החברתית השנייה: אז הזמנתם תקשורת, הפקתם ארוע מוצלח.

אבל שכחתם בבית את האנשים שבאמת זקוקים לקורת גג. האנשים שלא מתחברים לוודסטוק שלכם, אלא רוצים מחאה אמיתית, שמקווים למקום לגור בו, אפילו לא לדירה בבעלותם. בארלוזורוב, בגבעת עמל, בדרום תל אביב, נפגעי הדיור הציבורי, מפוני עמידר – אלה הקורבנות הישירים של מדיניות הממשלה. אם אתם רוצים צדק – למה אתם לא איתם? למה אתם שוב בלב הבועה היאפית התל אביבית, שוב סביב הסמל של מאבק רוטשילד הוא – סמל של מאהל שלא העיז לחבור למאהלים אחרים (זוכרים את הבעת

6 פוסט מתאריך 1.3.2015. אוחזר ב-15 בינואר 2016.

7 הציטוט הוא מיום 1.3.2015 והוא אוחזר לאחרונה בתאריך 12.3.2015, אולם הדף אינו קיים עוד.

הגועל של חלק מהם ממאהלים בפריפריה ובלוינסקי) ורצו שכולם יבואו אליהם, כי הרי הם היו "הדבר הנכון".

תבינו: אף אחד לא יהיה חופשי עד שכולם יהיו חופשיים! שיהיה לכם בהצלחה, מקווים שתוכלו לקנות דירה ושיפתחו לכם העיניים אל מול השקופים!

נקודות המבט השונות על האירוע הזה מאפשרות לנו לבחון את המחאה שלאחר המחאה מתוך יחסי הגומלין שבינה ובין מחאת האוהלים. הן מחדדות את הבחנתו של רבינוביץ' באשר למשמעותה של ההתנגדות כמושג אנליטי ופוליטי (Rabinowitz, 2014). לפי רבינוביץ', בלימת המחאה ב-2012 בחסות ראש עיריית תל אביב-יפו, ובגיבוי התקשורת והמשטרה, מלמדת כיצד ניטל העוקץ ממחאת האוהלים בצורתה הקרנבלית הפרפורמטיבית והלא-אלימה (שנהב, 2013). הדיכוי האלים של ההפגנות, שרובן היו סמליות, הוביל גם לקרימינליזציה של המוחים – למשל במשפטה של דפני ליף – בעוד ראש העיר שב ומדגיש את מחויבותו למטרות המחאה ולחופש הביטוי. הדבר תרם לדה-לגיטימציה של עצם המחשבה לחזור לרחובות. תמיכתו-לכאורה של ראש העיר עיקרה את המחאה ומאבקה ממשמעותם המיידית משום שיצרה ניגוד בין קרנבל מחאת האוהלים, שייצג כביכול דפוס התנגדות לגיטימי, ובין הסתעפויותיה של המחאה. חשיפת הניגוד הזה מאפשרת לי ללכת בעקבות רבינוביץ' ולאפיין את השחקנים במחאה שלאחר המחאה.

ב"שיבה לרוטשילד" נשמעו שלושה קולות: קולם של המוחים שבדורה, קולו של שכטר המבקר, והקולות ממאהל ארלוזורוב-נמיר. שלושתם שותפים לשיח ההתנגדות של המחאה הכלכלית-חברתית של 2011, אולם הם מייצגים גישות שונות להתנגדות. מחאת רוטשילד 2015 מנסה לחקות את מחאת האוהלים, אך היא מתקשה להסתיר את היותה חלק ממערכת בחירות; הפוליטיזציה המפלגתית היא הפיל שבשדורה. שכטר יוצא נגדו – הוא נזעק לחשוף הן את הבלוף של ראש העירייה, חבר במפלגת העבודה המבקשת להפיל את נתניהו, והן את ערוותה של התקשורת, שנמנעה עד כה מלסקר גילויים של המחאה וחלקה מגלה קו ביקורתי כמעט חד-צדדי נגד נתניהו (קשב, 2012). הקול השלישי, מאהל ארלוזורוב-נמיר, מייצג שיח של התנגדות שאינו נכנע לקו המפלגתי המקובל. במהלך מערכת הבחירות התעמתו יושבי המאהל עם פוליטיקאים ממפלגות שונות ותקפו את עמדותיהם בסוגיות דיור וכלכלה. הם הציבו במרכז השיח את מבנה העומק המעמדי ואת הפער המרחבי הסמלי בין רוטשילד ובין האזורים העניים בעיר.⁸

אולם תחת שלושה קולות שונים אני רואה שניים בלבד. האחד הוא קולם של מוחי רוטשילד ושל שכטר, התואמים את קולה של מנהיגות מחאת האוהלים שדרשה שינוי בשם ה"עם" וטענה לסמכות מעצם היותה א-פוליטית. שכטר אינו מתנגד לקול הזה, המאפיין את המעמד הבינוני, אלא מבקש להתנער מהלכלוך הפוליטי שדבק בו בתמיכתם של ראש העיר וחלק מהתקשורת. מנגד נשמע קולו של מאהל ארלוזורוב-נמיר, החוזר כמעט מילה במילה על הדברים שנשמעו אז במאהלי הפריפריה, לוינסקי, התקווה ויפו (משגב, 2013; Monterescu & Shaindlinger, 2013). קולות אלו לא התכחשו לזעקה שעלתה מרוטשילד, אבל דחו את

8 דברים דומים ביטא בבלוג שלו תושב מאהל ארלוזורוב-נמיר עמיחי שיין (2015), והם עלו גם בתגובות שהוא קיבץ. ראו גם Marom, 2013.

המסגרת הא-פוליטית שלה ואת המאמץ להסוות את הקשריה הפוליטיים הרחבים (למשל תמיכתה של תנועת דרוור ישראל ומעורבותה של חד"ש). לדידם המחאה היא מעשה פוליטי הדורש טיפול בשורש הבעיה: היחסים המעמדיים על גוניהם האתניים והלאומיים. את הקול הראשון אכנה כאן "הגמונים", ואת השני "כפיפים".

קולם של ההגמונים זכה עד כה להצגה נרחבת בעיתונות, בספרות (שכטר, 2012) ובמחקר. את דרכם למחאת 2011 היטיב לתאר גרינברג (Grinberg, 2013). המוחים מהמעמד הבינוני הם מי שהוא מכנה "צעירי דור ב'", שהם דור ב' בשוק העבודה ודור "ב' זה בית",¹⁰ מי שגילו שהסדר הניאו-ליברלי פועל נגדם ומפחית את סיכוייהם להצלחה בשוק העבודה והדיוור, וכי הפוליטיקה של החברה האזרחית עקרה (שם). לכן, טוען גרינברג, מחאת האוהלים היא המשך למחאת הסטודנטים באוהלי המחאה ב-1998: אלה סימנו את אופי הפעולה הפוליטית שתתגלה ב-2011. כאז כן עתה, המוחים ביקשו להתעלות מעל השיח האתני-סקטוריאלי המאפיין את הפוליטיקה הישראלית (לוי, 2007) ודרשו לדבר בשם קולקטיב ובו יהודים וערבים (אזרחים פלסטינים כמובן), דתיים וחילונים, אשכנזים ומזרחים, גברים ונשים (Grinberg, 2013); בכך הם סימנו עצמם כשחקן הגמוני המדבר למען האינטרסים שלו בשם הקולקטיב כולו (שנהב, 2013). כאז כן עתה, המוחים הוצגו בתקשורת כמייצגי הקונצנזוס ונהנו מהכרה, לעתים גם מהכרתן של האליטות הכלכליות, עד לרגע שבו האליטה הפוליטית החליטה לשים קץ למחאה. סיומה של המחאה, ובמיוחד דוח ועדת טרכטנברג שאמור היה להמציא פתרון לדרישותיה אך הפך ברובו לאות מתה, הותירו רגשות תסכול המפעפעים מתחת לפני השטח. התסכול הזה תועל בבחירות לכנסת התשע-עשרה להצטרפותם של שניים ממנהיגי המחאה – סתיו שפיר ואיזיק שמולי – לשורות מפלגת העבודה, ולנסיקתה של מפלגת יש עתיד (טלשיר, 2015).

המחאה, שתרמה לעיצוב דפוסים חדשים של פעולה פוליטית, לא תמה עם בחירות 2013. האחראים להימשכותה בדרכים אחרות היו לא רק מבין פעילי רוטשילד, "ההגמונים", אלא גם מקרב "הכפיפים". כפי שנראה מיד, קולם של אלה, שבמחאת האוהלים נדחק לשוליים, לא נדם והוא נשמע כיום ביתר שאת.

9 את ההבחנה הזאת, האנליטית בעיקרה, אפשר לגזור מהפרובלמטיזציה של המושג "עם" בהיות ה"עם" סובייקט של המחאה (פילק, 2012). מטרתה של ההבחנה להצביע על קיומם של קולות שונים ותביעות שונות במסגרת מאבק שהוא לכאורה אחד. ה"הגמונים" וה"כפיפים" הם חלק מהסדר הניאו-ליברלי, או הבלוק ההיסטורי בלשונו של גראמשי. בהמשך לדבריהם של לקלאו ומוף (2004), שתי זהויות האלה מתכוננות במסגרת היחסים שהן מתקיימות בהן. מכאן שגם תפקידו ההיסטורי של כל אחד משחקנים אלו מול המצב ההגמוני הניאו-ליברלי אינו מותנה מראש, אלא הוא סך התביעות שלו והתוצאות של פעולתו בעבר (פילק, 2012). בניתוח שמכאן ואילך אבקש אפוא לעמוד על פעולתם הקונקרטי של השחקנים האלה, בהנחה שתביעותיהן הפוליטיות עשויות לערער את המצב הקיים.

10 גרינברג מתייחס למי שמכונים דור ב' בשוק העבודה, מי שהתקבלו למקומות עבודה שבהם קיימת עבודה מאורגנת אך הם כפופים להסכמי עבודה מיטיבים פחות מאלה שנהנים מהם בני דור א'. אלה משתייכים בעיניו לאותו דור סוציולוגי שבמחאת האוהלים הפגין תחת הססמה "ב' זה בית".

לא נחמדים-לא נחמדות

“אנחנו באים מהבטן, מהמעיים הכואבים שלנו. זה מה שמניע אותנו”
(סילבי, לא נחמדים-לא נחמדות)

קשה למפות את שלל הקבוצות הפוליטיות הפעילות מאז מחאת האוהלים. אחד המאפיינים של קבוצות אלו, בישראל ובעולם, הוא גודלן: מדובר בקבוצות קטנות, מקומיות, נטולות מוסדות או פעילים מוכרים בציבור. הקבוצות חסרות אידיאולוגיה סדורה, אם כי לפעילה יש עמדות פוליטיות ואידיאות המעוגנות במציאות הפוליטית. הן פועלות לרוב אד הוק ועוסקות בנושאים קבועים פחות או יותר. על קיומן אפשר ללמוד ברשתות החברתיות, המשמשות אותן לצורכי תקשורת חיצונית ופנימית (Castells, 2012), אך הן נוכחות גם במרחב האורבני. קבוצה אחת שחצתה את מחסום הרשתות החברתיות, התעלמות התקשורת המסורתית והאנונימיות הציבורית היא הקבוצה הנקראת לא נחמדים-לא נחמדות.

מאחורי הקמתה של קבוצת הפעילים “הלא נחמדים” עמדו שלושה פעילים שנפגשו בהפגנה הסוערת והאלימה מול בית עיריית תל אביב-יפו בקיץ 2012. כרמן אלמקייס-עמוס הייתה מתנדבת בארגון הפמיניסטי-מזרחי “אחותי” עוד לפני מחאת האוהלים, ובמהלכה היא הייתה פעילה במאהל לוינסקי; משה כהן היה פעיל דיור ותיק בבית ים, וב-2011 פעל במסגרת פורום גוש הפריפריה שאיגד פעילים ותושבים במאהלי מחוסרי הדיור שהמשיכו לעמוד על תלם ב”תום” המחאה (פירסט, 2011); וברק לוי סגל היה פעיל בהנהגת רוטשילד ב-2011, ולאחר המחאה התמקד בניסיון לחבר את מחאתם של המוחלשים למרכז על בסיס שוויוני. משה וברק היו שותפים (עם אחרים) למאבק למען הקבוצות המוחלשות, הנפגעות הממשיות מהמצב הכלכלי, משהבינו כי מחאת האוהלים הסתיימה והגיעה למבוי סתום. הם חברו לכרמן והשלושה הקימו את הלא נחמדים. הקבוצה אימצה דרכי מחאה שהתפתחו כבר בפורום הפריפריה, בהפגנות שהתמקדו בנושאי דיור ציבורי ותקציב – הפורום ארגן, למשל, הפגנות מול ביתו של שר השיכון דאז אריאל אטיאס (ש”ס) בנושא הדיור הציבורי, ובמקרה אחר נרשמו חברי הפורום לוועידת ישראל לעסקים כדי להשמיע את מחאתם במהלך המפגש השנתי בין הפוליטיקאים לאלטיטה הכלכלית (שם).

בקיץ 2011, כאשר תשומת הלב של התקשורת ושל הציבור הופנתה לרוטשילד, המחאה בשוליים האורבניים והגיאוגרפיים הייתה משמעותית לא פחות. על פני השטח נשמר שיתוף הפעולה בין המאהלים, אך לעתים קרובות גבר הקושי לגשר בין שני העולמות וסופו שמאהל רוטשילד ניצב בחזית (משגב, 2013; גטניו, 2011). כאשר פורקו אחרוני האוהלים בשדרה, אם מרצון ואם בכוח, מחוסרי הדיור נותרו ברחוב. בצומת ארלוזורוב, בבית ים, בשכונת ג’סי כהן בחולון, ביפו ובמקומות רבים אחרים נמשך המאבק, המשכם של מאבקי דיור שתחילתם עשור או שניים קודם לכן. כאשר הנהגת רוטשילד פנתה לדרכה, הלא נחמדים נכנסו לתמונה. ברק ראה בפורום גוש הפריפריה מודל לכוח מאורגן שאינו יוצא מעמדת נחיתות:

ההחלטה שלי הייתה שצריך להוביל כוח, לארגן כוח של מעמד מוחלש שמאפיין מאבקי שכונות למשל, או דיור ציבורי. לגרום לו להיות כוח דומיננטי כדי שהוא לא יצטרך להגיע למקום של “בבקשה תצרפו אותי אליכם”, אלא ממקום שוויוני של “הנה אני, שווה כוח איקס, הנה אתם שווים כוח גם איקס”, ועכשיו אין צד אחד שמשתלט על השני ואומר לו

"הנה קח, זה גם שידור בטלוויזיה, הנה קח כותרת בעיתון". זה שווה ערך. אני ואתה באותם כוחות אז אני לא יכול להגיד לך "הנה אני נותן לך", כי אני לא נותן לך כלום, אנחנו משתפים כוחות. וזה צריך להיות מובן תודעתית גם וזה מה שהיה חשוב. (ריאיון, 6.3.2015)¹¹

כרמן, שהייתה מלצרית בבית קפה בשדרות רוטשילד בקיץ 2011, תיארה את ההבדל בין שני העולמות כך:

אני ממלצרת את כל הדבר הזה [המחאה ברוטשילד], וזה היה בעיניי איזה סוג של חוויה של חבר'ה שבאו לשים אוהלים, מגניב להם, סבבה להם, בערב שותים בירות, משתכרים, מסיבות, קרחנות. לא היה שם שום, איזו שהיא הרגשה של אתה נאבק עכשיו על החיים שלך או משהו. זה בסדר, הם לא נאבקו על החיים שלהם, הם בסך הכול רצו להוריד קצת את השכר דירה בתל אביב, זה לא שאנשים שם היו בלי בית. ואז כשהתקפלו האוהלים נשאר שם קבוצה של אנשים שבאמת לא היה להם בית. והם הפכו למטרד כשהם נשאר שם. זה כבר לא היה בסדר שהם שם. (ריאיון, 11.2.2014)

הפער בין נקודות המבט ניכר גם בדבריה של הפעילה ריקי כהן-בנלולו, המתארת את כניסתה למאבק:

כשיצאה לפני ליף לנאום על הבמות ב-2011 אז אני ראיתי אותה בטלוויזיה, לא ממש הייתי אקטיבית ויצאתי, וזה לא דיבר אליי. זה לא דיבר אליי כי זה היה מאוד, מאוד מלמעלה ובטח שלא לדבר על הדיור בר השגה, מי בכלל יכול להשיג, מי יכול? אולי מי שאבא שלו עוזר לו, גם זה כבר לא נשאר. ואז במקביל פגשתי, נכנסתי דרך הפייסבוק, הייתי חדשה בפייסבוק, וראיתי קבוצה של "ישראל יקרה לנו". זה נראה לי נורא למעלה, מאוד מעמד ביניים. בסדר, אנחנו מדברים על פסק זמן... זה הצחיק אותי, כי פסק זמן נמצא ברשימת האולי שלי, ונכון שהם עושים עבודה מעולה אבל זה עדיין לא דיבר אליי מהבטן. (ריאיון, 24.2.2014)

לדבריה, גם כשנערכו ניסיונות להחיות את המחאה בשנים הבאות, הפעילים מרוטשילד עדיין לא ראו את הפער:

הייתה התארגנות ב-2011 ואחרי זה הייתה התארגנות ב-2012. [בשנת] 2013 בכלל זה היה על הפנים. עכשיו מתארגנים לקרנבל קיץ שוב פעם. נאבקים ברוטשילד, ושוב פעם המסרים לא מחלחלים כמו שצריך. זה לא באמת ידבר באמת, זה עדיין אותה קליקה, ממש. אין הפקת לקחים, אין למידה. כדי להבין למה הדברים לא המריאו כמו שהיו אמורים.

כאשר נשאל משה כהן בריאיון לטלוויזיה (פירסט, 2011) על הכעס נגד "החבורה שהובילה את המאבק ברוטשילד", השיב במשיכת כתפיים: "הובילה. וזהו. פשוט הרימו ידיים, אני לא יודע איך לקרוא לזה בצורה יפה. נטשו את המאבק". כשנשאל אם הם חשים נבגדים, ענה: "לא, אני לא מתייחס אליהם בשיא הרצינות. אני ידעתי שהחלק הזה זה ספין כזה נחמד. [...] המאבק לא התחיל, זאת אומרת שיש דברים שקורים מתחת לשטח". הוא הסביר כי ההפגנות נגד שרי האוצר והשיכון בנושא הדיור הציבורי לא סוקרו כי "זה לא רוטשילד. זה לא מעמד הביניים. לא

מצטלמים טוב, מה לעשות. אנחנו כאלה". אורן פרסיקו (2011) זיהה דפוס דומה בהתעלמות ממחאת אוהלים ב-1990, שהחלה בשכונות של המעמדות המוחלשים. בשנים ההן, כאשר מחירי הדיור נסקו בעקבות ההגירה מברית המועצות לשעבר, היה משה פעיל במחאת האוהלים בבת ים. מאז הוא מנהל מאבקים מקומיים מול העירייה בשמו ובשם אורחים אחרים. לפעילים יש זיכרון ארוך, והם זוכרים היטב את שורשי הפער בין המוחים ברוטשילד ללא נחמדים. ריקי לא הייתה פעילה קודם ל-2011, אבל היא זוכרת את המאהלים בשכונת הקטמונים שבה גדלה: "תמיד היו מאהלים, זה לא שבאה קבוצה והוציאה אוהל ראשון. אני זוכרת מאהלים בשנות השמונים [...] אבל כנראה שכל האקט הזה, שילד שיש לו הכול מחליט שהוא רוצה לגור באוהל, זה עשה את ההרמת גבה. אבל הגבה נשארה ככה". אך למרות דברי הביקורת, מחאת האוהלים ב-2011 הייתה נקודת מפנה ברמת המחויבות והמעורבות הפוליטית בקרב הפעילים והפעילות. סילבי ביטון, אם חד-הורית מדרום תל אביב, הייתה פעילה בשכונת פלורנטיין במרבית שנותיה שם. היא נאבקה בעירייה נגד סגירת תחנת טיפת חלב ובעד הקמת מועדונים לילדים ולקשישים, והייתה ליו"ר הקהילה. במחאת 2011 חברה לשולה קשת מתנועת אחותי בהקמת מאהל לוינסקי (גטניו, 2011; משגב, 2013). כך היא מתארת את המפגש שחיבר ביניהן:

ידעתי מי היא [שולה קשת]. מישהי מהשכונה שידעה על הפעילות שלי אמרה לי תבואי ל"אחותי". והאמת שלא היה לי מספיק זמן להגיע. דיברנו פעם בטלפון והיא אמרה לי תבואי, אני צריכה נשים כמוך, את חזקה. את סוחפת. אמרתי לה כן, כן, ולא יצא. שמעתי שהיא רוצה להקים מאהל ובאתי אליה ואמרתי לה שלום, אני סילבי. בואי כפרה, בואי והשאר היסטוריה. (ריאיון, 7.3.2014)

ריקי לא מצאה את עצמה בין הקולות שעלו מהזרם המרכזי של המחאה. היא נסחפה למחאה במאהל בירושלים, כאשר נתקלה באישה הסובלת ממחלת האנורקסיה ולא אושר לה שימוש בקנאביס רפואי:

נשאבתי לתוך זה. באמת ברגע שיצאתי כבר אי אפשר היה לחזור אחורה. ברגע שאתה הופך להיות מודע – זה לא שאתה לא מודע, אתה מודע ואתה מבין שאני מהקטמונים, הקטנה הזאת, כן יכולה להביא שינוי, כן יכולה לעשות משהו, ושומעים אותי, שומעים אותי, וזה מאוד חשוב.

בקיץ 2011 כרמן נדדה בין רוטשילד ללוינסקי. בבוקר היא מלצרה ברוטשילד ופגשה שם את מנהיגי המחאה, ובערב לקחה חלק בפעילות בלוינסקי. המוטיבציה שלה לפעול נבעה, בין היתר, מהאופן שבו מאהל לוינסקי ומאהלים אחרים מהשוליים התקבלו במחאה הגדולה, או בעצם לא התקבלו בה (יונה, 2015). שאלתי אותה על ההצטרפות של מאהל לוינסקי להפגנות הגדולות:

כן, כל המאהלים היו באים אבל היו באים בתור מאהלים. [כל מאהל בא] עם שלטים משלו, ואז כל הזמן היו אומרים שאנחנו הורסים את המחאה. זה כאילו השיח. כל פעם שאתה בא עם משהו שלא מתאים להם אתה הורס את המחאה, אתה מבלבל את המחאה, אתה הורס את המחאה. כאילו אתם לא הורסים את המחאה בכלל. תביאו עוד איזה הופעה ואז ממש הכול פה ישתנה. זה כאילו אתה בא עם שלט על עוני ודיור ציבורי אתה מבלבל, למה אתם עושים את זה? אתם הורסים את המחאה. הזוי.

הדחיקה לשוליים והצורך בקבוצה שתדבר בקולה דחפו את כרמן להצטרף להקמת הלא נחמדים, "להקים את הדבר הזה, להפוך להיות קבוצה שבעצם זה מה שהיא עושה". הקושי של ה"שוליים" להציע סדר יום משלהם שיישמע גם במחאה המרכזית ניכר גם במאבק על שאלת הייצוג. לדוגמה, כששאלתי את כרמן אם מאהל לוינסקי ניסה לדחוף רגל ולהשתלב ברוטשילד, היא השיבה:

הם לא ניסו כלום, הם פשוט ביקשו מרוטשילד שלא ידברו יותר בשמם. רוטשילד פשוט דיבר וכל הזמן היה אומר המאהלים, המאהלים, ואמרו להם המאבק שלנו [הוא] לא דיור בר השגה, יש פה אנשים הומלסים, יש פה משפחות שרוצות דיור ציבורי שמגיע להם ומחכות בתור. המאבק שלנו הוא [על] עוני, הוא [על] גזענות. אל תדברו בשמנו. אתם רוצים לדבר על זה תגידו מאהל רוטשילד, אל תגידו המאהלים.

הלא נחמדים החלו משתלבים בהפגנות שנמשכו בשנת 2012. הם הפכו לקבוצה מובחנת ומסומנת, גם באמצעות חולצותיהם השחורות והשלטים שנשא. נקודת המוצא שבחרו בה במכוון הייתה שכונת התקווה, ולא שדרות רוטשילד או כיכר הבימה שבהן החלו הצעדות הגדולות. ההפגנה הראשונה שכרמן זוכרת התקיימה בשכונת התקווה ביוני 2012 והשתתפו בה בין 500 ל-600 איש (דלויה, 2012). ההפגנה התקיימה במכוון ללא רישיון מהמשטרה והיא כללה מצעד לפידים, חסימת כבישים והתחמקויות מהמשטרה. גם סילבי זוכרת את ההפגנה הזאת כאירוע מכונן. בעיני כרמן, הנקודה החשובה בהפגנה היה גיוס מפגינים, ובעיקר כאלה שלא לקחו חלק במחאת האוהלים:

לא רק שמצטרפים עוד אנשים; מצטרפים עוד אנשים שלא היו עד עכשיו במאבק הזה, שזה מה שחשוב. שלא יצאו עד עכשיו לרחוב, שלא באו לרוטשילד, שלא באו לשום מקום. פתאום היה להם ייצוג, הם הרגישו שהם יכולים להצטרף ולבוא. זה מה שהיה מיוחד.

החל מקיץ 2012, הלא נחמדים לקחו חלק בהפגנות הגדולות והקטנות, אלה שציינו את המחאה שהייתה ואלה שעסקו במאבק נגד מונופול הגז. בצעדות שהתקיימו במהלך ההפגנות בחרה הקבוצה לצעוד במסלול נפרד ולפגוש את המצעד המרכזי, וזאת מתוך רצון לשמור על הייחודיות של המאבק ולייצג את מי שאינם מיוצגים. ריקי ראתה בכך ביטוי לצורך לבחון מחדש את מהות הבעיה, כאשר שוב ושוב נדחתה הצדה הדרישה לדון בצרכים של המעמד המוחלש:

בשביל לבוא לתת תרופה אתה צריך לבוא ולעשות קודם דיאגנוזה. אתה לא יכול לבוא ולעשות דיאגנוזה ולשמוע רק צד אחד ואתה מתעלם בבוטות מצד אחר. אתה עושה בעצם מה שהם עושים. אז בגלל זה גם הקשר של בני מעמד הביניים אלינו הוא, אתה יודע, זה לא שאנחנו הולכים ביחד. הולכים ברחובות נפרדים ממש, הכי הפוכים. השיח הוא אחר. [...] הם מדברים על יוקר המחייה ובכל זאת ממשיכים לטוס לחו"ל, אנחנו מדברים על בתים שאין לילדים, והילדים הולכים לבית הספר ומחכה להם ליד המזכירות פרוטות עם שוקולד כי אין להם עם מה להגיע. זה קורה מדי יום והם מתעלמים מזה.

זמן קצר לאחר כינונה של ממשלת נתניהו השלישית, במרץ 2013, המחאה והזעם הופנו כלפי יאיר לפיד שמונה לשר אוצר. בראשית אפריל מחאת הלא נחמדים הפכה להפגנה שבועית מתחת לחלון ביתו של לפיד, ששקד על התקציב הראשון של ממשלת "הפוליטיקה החדשה" (מאור, 2013). ריקי הסבירה את המניע להפגנות:

הזעם התגבר. עכשיו אנחנו יודעים במי פוגע התקציב, וזה לא במעמד הביניים אלא בשכבות

החלשות, שכבר היום אין להם איך להתקיים. חבל שמקבלי ההחלטות לא השכילו להבין שעוד מעט כבר לא יוכלו לעצור את האנשים ברחובות. תהיה כאן שואה כלכלית במדינת ישראל. אנחנו רוצים לעבוד ולחיות בכבוד אבל העבודה לא מספיקה. אי אפשר להתייחס רק לאוכלוסיה שמשתכרת עשרים אלף שקל ומעלה. יש פה שכבה רחבה שלפי הממשלה אין להם זכות קיום. לא נתן שיתעלמו מאיתנו יותר. (דטל, 2013)

ההפגנות, שנערכו בשיתוף עם קבוצות פעולה אחרות כמו המעברה ותושבי שכונת הדרום, סימנו את הלא נחמדים כממשיכייה של רוח המחאה. יותר מכך, לאחר שהזרם המרכזי של המאבק פנה לסוגיות של שוויון בנטל ודיור בר השגה, הלא נחמדים הציבו על סדר היום את הצורך להמשיך את המאבק על סוגיות העוני והקיום בכבוד, הדיור הציבורי וקצבאות הילדים (יונה, 2015).¹² הלא נחמדים לא רק הפגינו. הם לקחו חלק במאבקים למניעת פינויים מהדיור הציבורי ותמכו במאבקים אישיים של נשים וגברים במצוקה. סילבי מספרת כי לאחר הופעתה בתכנית טלוויזיה של אמנון לוי שעסקה באזור התחנה המרכזית בתל אביב היא הייתה לכתובת עבור אנשים שביקשו את עזרתה. בהפגנה שנכחתי בה מול ביתו של יאיר לפיד עזבו שני פעילים את ההפגנה כדי לסייע לאישה שנזקקה לעזרה. נוסף על פעילותן באירועים נקודתיים, המתבטאת בעיקר בפייסבוק בקריאות לעזרה ליחידים שנקלעו לקשיים, הלא נחמדות בלטו גם במאבק נגד העירייה והיזמים בניסיון לעצור את פינוי התושבים בגבעת עמל, ובתמיכתן בתושבים שנתרו ברחוב לאחר הפינוי (מאור, 2014). במערכת הבחירות לכנסת העשרים סיעו פעילות הקבוצה לפוצץ אסיפות בחירות של מפלגת הבית היהודי, ששר הבינוי מטעמה נתפס כאחראי לפגיעה בדיור הציבורי. ייחודן של הפעולות הללו, למשל בהשוואה למאבקה של ויקי קנפו שעליו לקחו חסות ארגוני חברה אזרחית (Lavie, 2014), הוא בכוחן של הלא נחמדות לשמור על האוטונומיה שלהן גם כאשר בחרו לפעול בשיתוף עם קבוצות אחרות. ההבדל ניכר ביום הדיור הציבורי שהתקיים בכנסת ב-27 באוקטובר 2015, כאשר ריקי כהן-בנולולו נשאה דברים בוועדות השונות, הן בשם עצמה והן בשם צוות הדיור הציבורי, לצד ארגוני חברה אזרחית ולצד נשים דיירות הדיור הציבורי שבאו לייצג את עצמן בקולן.¹³

דיון וסיכום: הרחבת גבולות השיח הדמוקרטי

את המחאה אפשר לראות כמשחק אגוני משום שהאזרחים מימשו בה את החירות לערער על הפרקטיקות השלטוניות ולחשוף את ההטיה הקיימת בסדר הפוליטי. כל שחקן ממלא תפקיד אחר, והמשחק חושף את מקומו של השחקן ביחס לסדר הקיים. המחאה ביטאה את קולו של מעמד הביניים, שכוחו נשחק תחת העול הניאו-ליברלי אך הוא עדיין נהנה

12 ככלל, ההפגנות הללו לא זכו לכיסוי רחב בתקשורת הממוסדת, בניגוד לכיסוי בעיתונות העצמאית (ראו למשל בארכיון הכתבות על הלא נחמדים באתר מגפון). ערוץ 10 דיווח עליהן בתכנית "לילה כלכלי" בכתבה שכותרתה "האדם האובד במרכז: הרשת גועשת אבל הרחובות קצת פחות – האם המחאה תחזור" (הכתבה הועלתה ל-Youtube; ראו גרינברג, 2013).

13 על הקשר בין הניסיון האישי, הידע והפעולה כתבה ריקי כהן-בנולולו בדף הפייסבוק שלה בתאריך 14.4.2015 (אוחזר ב-15 בינואר 2016). לדברים שפרסמה לקראת יום הדיור הציבורי ראו כהן-בנולולו, 2015.

מגישה למוקדי הכוח. הקול הזה של ההגמונים, כפי שטענתי כאן, נמנע מעימות עם פרקטיקות השליטה הניאו-ליברליות והסתפק בעימות עם מה שנתפס בעיניו כעיוותן (טלשיר, 2015). ההגמונים הם הציבור שבעיניו של יאיר לפיד המדינה שייכת לו, ולדבריו זהו "הציבור היצרני והעובד של מדינת ישראל שנותן הכי הרבה ומקבל הכי מעט" (לפיד, 2012). ההגמונים הם אלה "שהתחילו סוף סוף לשאול איפה הכסף" (שם) ונהו אחרי לפיד בבחירות. לפי טלשיר (2015), מצע הבחירות של מפלגת יש עתיד מגלם את מטרותיה של המחאה ואת השיח החדש שעלה ממנה (ראו גם שמיר, 2015). אך דרישותיה של יש עתיד – בעיקר צמצום חלקם של החרדים, ובמידה מעטה המתנחלים, בתקציב; ושוויון בנטל השירות הצבאי – לא היו דרישות חדשות או אוניברסליות. הן שיקפו את תפיסתו של לפיד, שכמו אביו לפניו (לוי, 2007) ראה במעמד הבינוני מגזר הנלחם על חלקו בעוגה. מנהיגות המחאה אמנם פנתה לדרכי מאבק שונות, אך על אף יוזמות ששומרות על רוח המחאה – כגון חדר המצב והמשמר החברתי – המפגינים שיצאו לרחוב ב-2011 לא ערערו על פרקטיקות השליטה (Tully, 2008), ובשם "הפוליטיקה החדשה" הם שבו אל הסדר הישן. מבחינה זאת, קשה לראות המשכיות ל"התנתקותו [של המעמד הבינוני] מהקואליציה המעמדית עם אליטת ההון ואת חבירתו למעמדות הנמוכים לשם השגת צדק חברתי" (רם ופילק, 2013, עמ' 18).

אך בעוד ההגמונים הסתפקו בנענוע העץ כדי להפיל את פירותיו לחיקם של מי "שהמדינה שייכת להם", הלא נחמדות נהגו אחרת. לצדה של מחאת רוטשילד ומתחתיה ניצבו מי שמחאתם נגד הסדר הניאו-ליברלי החלה בצעדتها של ויקי קנפו ב-2003 (Lavie, 2014), מי שנמצאים בשולי החברה והקימו אוהלים כבר בשנות התשעים: הכפפים. לכפפים לא נמצא מקום מתחת לעץ, וכשניסו להשיג דריסת רגל במחאה הגדולה – נדחו, כי מחאתם נראתה חשובה פחות או הצטלמה פחות טוב. במקסיקו קראו הזפאטיסטס לקבוצות כאלה לנוע "מלמטה ולשמאל, למקום שבו נמצא הלב" (Sitrin & Azzellini, 2014); כאן, כדברי סילבי וריקי, הן נעות מהבטן אל הלב.

מחאת 2011 עוררה את התשוקה הפוליטית (Purcell, 2013; Mouffe, 2000) אצל ההגמונים והכפפים כאחד. אך בניגוד להגמונים, שעמלו להסוות את הפוליטי (שנהב, 2013), המאבק שעלה מהשוליים לא חשש ממנו. כמו ההגמונים, גם הכפפים דחו את המפה הפוליטית הקיימת בטענה שאינה רלוונטית; אך לעומת ההגמונים, שראו באי-השוויון עניין זמני הנוגע למצבם שלהם בתקופה הניאו-ליברלית, הכפפים ראו באי-השוויון תופעה המתקיימת לאורך זמן ובמרחב מאופיין אתנית. בלשונו של פוקו, המשחק שהחל ב-2011 היה עבורם חלק מהפרובוקציה המתמשכת נגד הפרקטיקות הניאו-ליברליות שנישלו אותם מבתיהם ומעבודתם. במאבק הזה על שינוי כללי המשחק מחאת רוטשילד לא הוכיחה את עצמה.

אם לשוב למטפורה השציעה ריקי למעלה, שתי המחאות אכן צעדו ברחובות נפרדים, גם אם לעתים מקבילים. ההגמונים והכפפים נפגעו מאותו סדר הגמוני אך הפגיעה בהם לא הייתה שווה או אפילו דומה. הפער בין שתי נקודות המבט היה ברור ללא נחמדות עוד בזמן המחאה, וכמוהו גם הפער בייצוגן בתקשורת.¹⁴ דבריהם של הפעילים והפעילות במחאת

14 ראו למשל את הדברים שנשאה הפעילה שירה אוהיון במאהל לוינסקי (אדרעי, 2011).

השוליים מאירים את הפעולה הפוליטית בשלושה אופנים. ראשית, הדברים מעידים על התשוקה לפוליטיקה ועל האופן שבו החיפוש אחר הקונצנזוס ברוטשילד פעל נגד הרעיון של "פלורליזם אגוני", שלפיו "המשימה העיקרית של פוליטיקה דמוקרטית אינה לחסל את התשוקה בספרה הציבורית כדי לאפשר קונצנזוס רציונלי, אלא להניע את אותה תשוקה לעבר תצורות דמוקרטיות" (Mouffe, 2000, p. 103). שנית, הם מלמדים כי הפעילים מהשוליים זיהו בזמן אמת את נקודת העיוורון של מחאת רוטשילד. מבחינה זאת, מתברר כי לא רק הסדר הניאו-ליברלי הוא הגמוני (רם ופילק, 2013), אלא גם הפוליטיקה של המחאה עצמה: האינטרסים של המוחים מהמעמד הבינוני מוצגים כאינטרסים אוניברסליים (לקלאו ומוף, 2004; Purcell, 2013). לכן הלא נחמדות שמרו על מרחב הפעולה האוטונומי שלהן גם כאשר שיתפו פעולה עם מחאת רוטשילד. ולבסוף, התשוקה לפוליטיקה וקיומה של נקודת מבט אוטונומית הציבו במרכז השיח והפעילות של הלא נחמדות את שאלת הייצוג על שני היבטים: האחד – מיהו המייצג המוביל את המחאה ומדבר בשמה (למשל מי צועד בראש, אילו שלטים נישאים, מי מדבר על הבמות וכדומה); האחר – מיהם המיוצגים: המעמד הבינוני, המבקש לתקן את מצבו, או המעמד הנמוך שגישתו לפוליטיקה חסומה. לכן, כפי שתיארה כרמן, הייתה חשיבות רבה לעצם הצטרפותם של מי ש"פתאום היה להם ייצוג".

אם רואים במחאה שלאחר המחאה את המשכו של המשחק האגוני שנפתח ב-2011, אפשר לבחון אותה משני היבטים – כצורות מגוונות של השתתפות של אזרחים וכאתגור הפרקטיקות הממשליות (Tully, 2008). על צורות ההשתתפות נכתב רבות; גוני המחאה והיבטיה השונים בישרו את הופעתן של דרכי פעולה חדשות, לאחר שבתקופת הסדר הניאו-ליברלי שקעו האזרחים באדישות ובחוסר מעש פוליטי.¹⁵ לסיום אתמקד בהיבט השני של המשחק ואשאל כיצד המחאה שלאחר המחאה אתגרה את הממשליות הדמוקרטית בישראל ומי לקח בכך חלק. אם המוחים כולם תבעו את אותו הדבר – תיקון הדמוקרטיה בשם הצדק החברתי – והכול דרשו צדק חברתי בשם הדמוקרטיה, הייתכן שהדמוקרטיה היא גם הבעיה וגם הפתרון (Dean, 2009)? להבנתי, הפער בין מאבקם של ההגמונים למאבקם של הכפופים מעמיד בסימן שאלה את השיח הדמוקרטי-ליברלי שאנו מתמקדים בו כחוקרים וכפעילים פוליטיים (מזרחי, 2011). בשלהי המאה ה-20 היה שיח הזכויות מקור חשוב למאבקים פוליטיים, במיוחד של מי שנשללה מהם הגישה לאזרחות (Isin & Nielsen, 2008). אולם שיח הזכויות מתמקד בזכויותיהן הפוליטיות של הקבוצות המוחלשות ובהגנה על קבוצות אלו, במחיר ההתעלמות מההשתתפות הפוליטית ומהתנאים לקיומה (Brown, 1995; Geuss, 2001). גישה המתמקדת בזכויות מובילה למסקנה (המוטעית לטעמי) שנגישות לשיח הזכויות וההגנה על הזכויות – הן עצמן יבטיחו למוחלשים את היכולת להתמודד עם החסמים המבניים העומדים בדרכם (מזרחי, 2011).

מאבקם של ההגמונים אכן מאשש את טענתו של מזרחי כי נקודת מבטם האוניברסלית לכאורה לוקה בעיוורון. אך בניגוד לטענתו, מאבקם של הכפופים מלמד כי הבעיה אינה בקיומם של עולמות משמעות שונים (מזרחי, 2011). הבעיה, וכאן חשובה ביקורתה של מקגי, היא באופן שבו "הדחיקה לשוליים אינה פשוט הפרה גלויה של השוויון, אלא היא שוללת מהיחידים

15 דרכי המחאה בישראל דמו לדרכי המחאה במקומות אחרים (Castells, 2012). הן שיקפו את אי-התאמתן של דרכי פעולה כגון תנועות חברתיות חדשות או ארגוני חברה אזרחית בהקשר העכשווי. לדיון ראו Levy, 2014; 2015.

עצמם את היכולת לדרוש להיכלל" (McNay, 2014, p. 37). כך למשל אירע בשנת 1990 כאשר זוג שנדחה על ידי החברה המשכנת, למרות זכאותו לדיור ציבורי, נטה אוהל בכיכר העירייה בתל אביב. פקחי העירייה גירשו את הזוג מהמקום אף שהיה מודע לזכויותיו (רוזליו, 1990), וכך אירע לרבים באותה מחאת אוהלים לא פופולרית. גם ב-2011 התברר כי אף שהתביעה לדיור הייתה משותפת להגמונים ולכפיפים, גבולותיה והתנאים לקיומה היו שונים. על כך יעידו חסרי הבית שנותרו ברחוב עם תום המחאה.

הדמוקרטיה הליברלית רואה באוניברסליות פתרון. אלא שזוהי אוניברסליות מדומה, שמניחה כי הרציונליות של המעמד הבינוני היא נקודת המבט היחידה להבנת המציאות. יתר על כן, היא מניחה מודל אחד המתאים לכול (Mizrachi, 2014). לעומת זאת, תיאוריית הדמוקרטיה הרדיקלית ראתה באוניברסליזציה גורם אשר בשם עקרון הרציונליות הליברלית שולל מאזרחים את עוצמתם ומונע מהם לפעול מתוך תשוקה פוליטית במרחב הציבורי. אך תיאוריה זו, שביקשה להימנע ממהותנות מעמדית (פילק, 2004), נותרה חסרה והתקשתה להיתרגם לאלטרנטיבה פוליטית קונקרטית.¹⁶ ב-2011 הוגדר מחדש היחס בין ייצוג ומעמד (Sitir & Azzellini, 2014), כאשר ה"עם" הציע תפיסה אלטרנטיבית של ה"רצון העממי-לאומי" (פילק, 2004, עמ' 15). המחאה, שלפחות דובריה הבולטים תבעו להחזיר את מדינת הרווחה (יונה וספיבק, 2012), אתגרה את הסדר הניאו-ליברלי אשר דחה גם את אותו ניסיון "צנוע" להכיר – ולו בעקיפין – במקומו של המעמד במסגרת הדמוקרטיה הליברלית (לקלאו ומוף, 2004; Ruggie, 1982; Marshall, 1998). לכאורה, החזרה למדינת הרווחה הייתה עשויה לשמש פתרון אוניברסלי ורציונלי; אלא שההגמונים והכפיפים לא קיבלו פתרון כזה כפשוטו. מכאן נשאלת השאלה, ובה אסיים: איזה סדר יום דמוקרטי הציבה המחאה מול הסדר הדמוקרטי ה(ניאו)ליברלי?

ההגמונים, בסופו של דבר, ביקשו לאתרג את הסדר הניאו-ליברלי ולהשיבו על כנו. הלא נחמדות תבעו סדר שבו החירות אינה נמדדת ביכולתם של יחידים לממש את עצמם (Brown, 1995), והיא אינה פריבילגיה של המעמד הבינוני. זוהי תביעה שמקורה בתשוקה לחירות פוליטית, ותכליתה מימוש הצרכים של מי שהמדינה הפקירה בשוליים החברתיים והגיאוגרפיים. זוהי תביעה לממשליות דמוקרטית הנבנית מיום ליום במאבקים מלמטה בידי סוכנים שרואים עצמם כאזרחים שווים, אך גם כשלוחי קהילות הזהות שמהן הם באים (Polletta, 2014). זוהי תביעה שאינה מעוגנת בשיח הליברלי שבשמו השמאל הציוני מתיימר לדבר בזכות ה"מדינה הדמוקרטית", אך היא גם אינה נכנעת לשיח הלאומי המדבר כביכול בשם ה"מדינה היהודית". זוהי תביעה המאתגרת גם את השמאל הביקורתי, שנואש מלהביא את בשורת הדמוקרטיה הליברלית אל הציבור המזרחי המוחלש (מזרחי, 2011). סדר היום החדש עדיין נדרש לניסוח אידיאולוגי, אך בהפקעתן של התביעות לחירות פוליטית ולשוויון מידי השמאל הבורגני, יש בו כדי להרחיב את הרפרטואר הדמוקרטי של הדיון על גבולות האזרחות בישראל.

16 ונדי בראון, למשל, מלינה על כך שתיאורטיקנים ביקורתיים ופעילים פוליטיים פרוגרסיביים במשטרים ליברליים מבוססים נטו שלא לכלול את החירות בסדר היום הפוליטי, גם כאשר בעולם עלו רעיונות חדשים של חירות. תחת זאת בחרו לאמץ את הפירוש של המשטר עצמו למושג החירות – דהיינו, יזמות חופשית – ולראות בכל סוג אחר של חירות ביטוי לאנוכיות (Brown, 1995).

מקורות

- אדרעי, מ' (2011, 2 באוגוסט). מאהל מחאה לוינסקי המאבק לאן שירה אוחיון. *Youtube*. **אוחזר** ב-15 בינואר 2016.
- אזולאי, א' ואופיר, ע' (2008). מבוא. בתוך א' אזולאי וע' אופיר (עורכים), *משטר זה שאינו אחד: כיבוש ודמוקרטיה בין הנהר לים (1967-)*. תל אביב: רסלינג.
- ארד, ר' (2015, 1 במרץ). 23 אוהלים הוקמו בשדרות רוטשילד בתל אביב בניסיון לחדש את מחאת האוהלים. *הארץ*. **אוחזר** ב-15 בינואר 2016.
- ברנט, מ' (2009) *עם ככל העמים: לקראת הקמתה של רפובליקה ישראלית*. ירושלים: כרמל.
- גביוון, ר' (1999). ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית: מתחים וסיכויים. ירושלים: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד.
- גטניו, א' (2011, 13 באוגוסט). שאגת הדרום: בנות חורגות לחולדאי. *אוחזר* ב-15 בינואר 2016 (פרק א, פרק ב).
- גרינברג, ל' (2007). שלום מדומיין, שיח מלחמה: כשל המנהיגות, הפוליטיקה והדמוקרטיה בישראל 2006-1992. תל אביב: רסלינג.
- (2011, 28 ביולי). ב' זה דור שנלחם על הבית. *העוקץ*. **אוחזר** ב-15 בינואר 2016.
- גרינברג, מ' (2013, 29 במאי). לא נחמדים אצל לפיד. *Youtube*. **אוחזר** ב-15 בינואר 2016.
- דטל, ל' (2013, 16 במאי). עשרות הפגינו מול ביתו של לפיד: "זאת לא פוליטיקה חדשה". *TheMarker*. **אוחזר** ב-15 בינואר 2016.
- דלויה, ד' (2012, 17 ביוני). הפגנה בשכונת התקווה הלא נחמדים. *Youtube*. **אוחזר** ב-15 בינואר 2016.
- הרצוג, ח' (2013). מבט דורי ומגדרי על מחאת האוהלים. *תיאוריה וביקורת*, 41, 69-96.
- טלשיר, ג' (2015). הישראלים החדשים: ממחאה חברתית לבחירות מפלגתיות. בתוך מ' שמיר (עורכת), *בחירות בישראל 2013* (עמ' 43-79). ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- יונה, י' (2015). סדקים בחומה: המחאה החברתית ושובם של הברונים השודדים. ירושלים: כתר.
- יונה, י' וספיבק, א' (2012). אפשר גם אחרת: מתווה לכינונה של חברה מתוקנת. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- יעקובסון, י' ורובינשטיין, א' (2003). ישראל ומשפחת העמים: מדינת לאום יהודית וזכויות האדם. תל אביב: שוקן.
- יפתחאל, א', גאנס, א' ורוחאנה, נ' (2000). האם תיתכן "דמוקרטיה אתנית"? יהודים, ערבים והמשטר הישראלי. *ג'מאעה*, 1, 58-78.
- כהן-בנולול, ר' (2015, 27 באוקטובר). המאבק של החד הוריות לקורת גג יציבה. *Ynet*. **אוחזר** ב-15 בינואר 2016.
- לוי, ג' (2007). לחצות את הגבולות: נקודת מבט מזרחית. בתוך י' יונה, י' נעמן וד' מחלב (עורכים), *קשת של דעות: סדר יום מזרחי לחברה בישראל* (עמ' 47-54). תל אביב: נובמבר.
- (2011, 24 באוגוסט). הפוליטיקה של היום שאחרי. *העוקץ*. **אוחזר** ב-15 בינואר 2016.
- לפיד, י' (2012, 16 בפברואר). יאיר לפיד – נאום פוליטי ראשון 16.2.2012. *TheMarker*. **אוחזר** ב-15 בינואר 2016.
- לקלאו, א' ומוף, ש'. (2004). *הגמוניה ואסטרטגיה סוציאליסטית: לקראת פוליטיקה דמוקרטית רדיקלית*. תל אביב: רסלינג.

- מאור, א' (2013, 6 באפריל). הפגנה ראשונה מול ביתו של שר האוצר. מגפון. **אוחזר** ב-15 בינואר 2016.
- (2014, 29 בדצמבר). מאות יס"מ ומג"ב כדי להשליך לרחוב 8 משפחות. מגפון. **אוחזר** ב-15 בינואר 2016.
- מורג, ג' (2015, 1 במרץ). בעקבות דו"ח מחדל הדיר: האוהלים חוזרים לרחובות. *Ynet*. **אוחזר** ב-15 בינואר 2016.
- מזרחי, נ' (2011) מעבר לגן ולג'ונגל: על גבולותיו החברתיים של שיח זכויות-האדם בישראל. *מעשי משפט*, ד, 74-51.
- משגב, ח' (2013). פרויקטור על החצר האחורית של ישראל: מחאת האוהלים מנקודת מבט פריפריאלית-עירונית. *תיאוריה וביקורת*, 41, 97-119.
- סמוחה, ס' (2000). המשטר של מדינת-ישראל: דמוקרטיה אזרחית, אי-דמוקרטיה או דמוקרטיה אתנית? *סוציולוגיה ישראלית*, ב(2), 565-630.
- ספורטא, א' (2011, 27 באוקטובר). המחאה עדיין כאן. *העוקץ*. **אוחזר** ב-15 בינואר 2016.
- פילק, ד' (2004). *השדה הפתוח של המאבק ההגמוני: מבוא להגמוניה ואסטרטגיה סוציאליסטית*. תל אביב: רסלינג.
- (2012). עם. בתוך א' הנדל (עורך), *קריאת המחאה: לקסיקון פוליטי [2011-]* (עמ' 278-286). תל אביב: הקיבוץ המאוחד ומרכז מינרבה למדעי הרוח.
- פירסט, א' (2011, 30 בדצמבר). האסיפה הארצית: רשת קהילות המחאה. *הערוץ הראשון*. **אוחזר** ב-15 בינואר 2016.
- פלד, י' (1993) זרים באוטופיה: מעמדם של האזרחים הערבים בישראל. *תיאוריה וביקורת*, 3, 21-35.
- פרסיקו, א' (2011, 26 ביולי). המשך בעמ' 10. *העין השביעית*. **אוחזר** ב-15 בינואר 2016.
- קשב – מרכז להגנת הדמוקרטיה בישראל (2012, נובמבר). "המחאה חזרה – (רק) אלפים באו": סיקור המחאה החברתית בעיתונות בישראל. **אוחזר** ב-15 בינואר 2016.
- רוזליו, מ' (1990, 13 ביוני). התנחלו מול העירייה וכל חפציהם הוחרמו. *דיעות אחרונות*. **אוחזר** ב-15 בינואר 2016.
- רוזנהק, ז' ושלום, מ' (2013). הכלכלה הפוליטית של מחאת 2011: ניתוח דורי-מעמדי. *תיאוריה וביקורת*, 41, 45-68.
- רם, א' ופילק, ד' (2013). ה-14 ביולי של לפני ליף: עלייתה ונפילתה של המחאה החברתית. *תיאוריה וביקורת*, 41, 17-43.
- שביד, א' (1999). הדת היהודית והדמוקרטיה הישראלית. *תרבות דמוקרטית*, 1, 181-188.
- שיין, ע' (2015, 2 במרץ). רוטשילד או איראן? הארץ. **אוחזר** ב-15 בינואר 2016.
- שכטר, א' (2012). *רוטשילד: כרוניקה של מחאה*. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- שלו, מ' (2012). הרקע הכלכלי למחאה החברתית של קיץ 2011. *נייר מדיניות* 2012.08. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- שמיר, מ' (2015). מבוא. בתוך מ' שמיר (עורכת), *הבחירות בישראל 2013* (עמ' 13-30). ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- שנהב, י' (2013). הקרבול: מחאה בחברה ללא אופוזיציה. *תיאוריה וביקורת*. 41, 121-145.
- Arendt, H. (1977). *What is freedom, in between past and future: Eight exercises in*

- political thought*. Harmondsworth: Penguin.
- Brown, W. (1995). *States of injury: Power and freedom in late modernity*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- (2003). Neo-liberalism and the end of liberal democracy. *Theory & Events*, 7(1). Retrieved January 15, 2016.
- Castells, M. (2012). *Networks of outrage and hope: Social movements in the internet age*. Cambridge: Polity Press.
- Cole, J. (2014). *The new Arabs*. New York: Simon and Schuster.
- Dean, J. (2009). *Democracy and other neoliberal fantasies: Communicative capitalism and left politics*. Durham, NC: Duke University Press.
- Emmerich, Z. (2011). Aspect showing and the practical dimension of human affairs. *Intellectual History Review*, 21(1), 57–69.
- Foucault, M. (1982) The subject and power. In H. L. Dreyfus & P. Rabinow, *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Geuss, R. (2001). *History and illusion in politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gordon, U. (2012). Israel's "tent protests": The chilling effect of nationalism. *Social Movement Studies*, 11(3–4), 349–355.
- Grinberg, L. L. (2013). The J14 resistance mo(ve)ment: The Israeli mix of Tahrir Square and Puerta Del Sol. *Current Sociology*, 61(4), 491–509.
- Hardt, M. & Negri, A. (2011, October 11). The fight for "real democracy" at the heart of Occupy Wall Street. *Foreign Affairs*. Retrieved January 15, 2016.
- Holland, B. (2011). James Tully, the agonistic freedom of citizens, and the problem of equality. *Contemporary Political Theory*, 10(1), 134–137.
- Isin, E. F. & Nielsen, G. M. (2008). *Acts of citizenship*. London & New York: Zed Books.
- Lavie, S. (2014). *Wrapped in the flag of Israel: Mizrahi single mothers and bureaucratic torture*. New York: Berghahn Books.
- Levy, G. (2014). Contested citizenship of the Arab Spring and beyond. In E. Isin & P. Nyers (Eds.), *Routledge handbook for citizenship studies* (pp. 23–37). London & New York: Routledge.
- (2015). From rights to representation: Challenging citizenship from the margins post 2011. *Matal: A Journal of Islamic and Middle Eastern Multidisciplinary Studies*, 4(1), 1.
- Marom, N. (2013). Activising space: The spatial politics of the 2011 protest movement in Israel. *Urban Studies*, 50, 2826–2841.
- Marshall, T. H. (1998). Citizenship and social class. In G. Shafir (Ed.), *The citizenship debates*. Minneapolis: Minneapolis University Press.

- McNay, L. (2014). *The misguided search for the political*. Cambridge: Polity Press.
- Mizrachi, N. (2014). Translating disability in a Muslim community: A case of modular translation. *Culture, Medicine, and Psychiatry*, 38(1), 133–159.
- Monterescu, D. & Shaindinger, N. (2013). Situational radicalism: The Israeli “Arab spring” and the (un)making of the rebel city. *Constellations*, 20(2), 229–253.
- Mouffe, C. (2000). *The democratic paradox*. London: Verso.
- Neuberger, B. (2003). Israel: A liberal democracy with four flaws. In D. Joseph (Ed.), *The state of Israel: Between Judaism and democracy* (pp. 361–370). Jerusalem: Institute of Democracy.
- Polletta, F. (2014). Participatory democracy’s moment. *Journal of International Affairs*, 68(1), 79–92.
- Peled, Y. (2014). *The challenge of ethnic democracy: The state and minority groups in Israel, Poland and Northern Ireland*. London: Routledge.
- Purcell, M. (2013). *The down-deep delight of democracy*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Rabinowitz, D. (2014). Resistance and the City. *History and Anthropology*, 25(4), 472–487.
- Rasmussen, C. & Brown, M. (2003). Radical democratic citizenship: Amidst theory and geography. In E. F. Isin & B. S. Turner (Eds.), *Handbook of citizenship studies*. London: Sage Publications.
- Ruggie, J. G. (1982). International regimes, transactions, and change: Embedded liberalism in the postwar economic order. *International Organization*, 36(2), 379–415.
- Schumpeter, J. (1950). *Capitalism, socialism and democracy*. New York : Harper & Brothers.
- Sitrin, M. & Azzellini, D. (2014). *They can’t represent us! Reinventing democracy from Greece To Occupy*. London & Brooklyn: Verso.
- Sloam, J. (2014). “The outraged young”: Young Europeans, civic engagement and the new media in a time of crisis. *Information, Communication & Society*, 17(2), 217–231.
- Tully, J. (2008). *Public philosophy in a new key (Vol. 1): Democracy and civic freedom*. Cambridge: Cambridge University Press.